

Qurani-Kərim ayələrinin izahında iki əsas termin: “təfsir” və “təvil”

Qumru Hüseynova

Azərbaycan İlahiyyat İnstitutunun
“Dinşünaslıq” ixtisası üzrə doktorantı
Bakı, Azərbaycan
qumru.85@mail.ru
<https://orcid.org/0009-0004-5685-8732>

Daxilolma tarixi: 03.09.2025
Nəşrə təsdiq tarixi: 15.12.2025

Xülasə

Bu məqalədə “təvil” və “təfsir” sözləri bir çox lüğət və klassik təfsirlərdən nümunələr əsasında Quranın bütünlük və kontekstinə uyğun olaraq tədqiq edilməyə səy göstərilib. Yazıda, lüğəvi olaraq, təfsirin “izah etmək”, təvilin isə “bir şeyi hədəfinə çevirmək” mənalarına gəldiyini görə bilərik. Həmçinin mövzunun daha aydın dərk edilməsi üçün araşdırmada həmin sözlərin keçdiyi tarixi yola diqqət çəkilmişdir.

Məqalədə ilk dəfə olaraq Maturidinin (v. 333/944) bu iki sözü fərqləndirdiyi iddiası müqabilində, əslində, ondan, təxminən, 55 il öncə vəfat etmiş İbn Qüteybənin (v. 276/889) bu ifadələrin fərqli mənalarda işlətdiyi iddiasının mövcudluğu da ortaya qoyulmuşdur. İbn Qüteybənin yazdığı iki əsərindən birinə “Təfsiru qaribu əl-Quran”, digərinə “Təvilu muşkili əl-Quran” adlarını verməsi bunun sübutu kimi təqdim edilir. Hicri V əsrdə Rağib əl-İsfahaninin (v. 425/1034) bu sözləri tamamilə istilahlaşdıraraq, “Təfsir təvildən daha ümumidir; təfsir kəlmələrdə, təvil isə mənalarda işlədilir” tərzindəki görüşü İbn Qüteybə ilə paralellik təşkil edir.

Bununla yanaşı, məqalədə “təvil” sözünün “Ali-İmran” surəsinin 7-ci ayəsində “möhkəm” və “mütəşabih” sözləri ilə əlaqəsi araşdırılmışdır. Həmin ayədə Uca Allah möhkəm ayələri “kitabın anası” yəni, “əsa-sı” kimi qeyd edir. Mütəşabih ayələri isə Qurani-Kərimin digər oxşarmənalı ayələri olaraq ifadə edir. “Qəlblərində əyrilik olanlar fitnə

çıxarmaq və təvil etmək məqsədilə mütəşabih olana uyarlar "(Ali-İmran", 3/7). Mütəşabihin lüğətdə "oxşarmənalı söz" mənasını ifadə etməsinə baxmayaraq onun "qapalı" – hər kəs tərəfindən anlaşılmayan, mütləq bir bəyan və izaha ehtiyacı olan ayələr mənasına gəldiyini irəli sürənlər də vardır.

Yazıda təvil və mütəşabih sözlər arasındakı əlaqə digər Quran ayələri ilə geniş şəkildə izah edilmişdir.

Açar sözlər: *təfsir, Quran, təvil, möhkəm, mütəşabih.*

Jurnalımızda dərc olunan məqalələrin müəllif hüquqları müəlliflərə məxsusdur və onlar CC-BY-NC lisenziyası ilə hər kəsə açıq şəkildə dərc olunur.

The Two Main Terms Used in Explaining the Verses of the Qur'an are Tafsir and Ta'wil

Gumru Huseynova

Azerbaijan Institute of Theology

PhD student in Religious Studies

Baku, Azerbaijan

qumru.85@mail.ru

<https://orcid.org/0009-0004-5685-8732>

Date of submission: 03.09.2025

Date of acceptance: 15.12.2025

Abstract

In this article, the words "ta'wil" and "tafsir" are examined on the basis of various dictionaries and classical commentaries, in accordance with the integrity and context of the Qur'an. Lexically, tafsir means "to explain, to clarify," while ta'wil conveys the meaning of "to return something (to its ultimate purpose or meaning)." In order to make the subject clearer, the historical development of these terms has also been discussed.

It is claimed that Abu Mansur al-Maturidi (d. 333/944) was the first to distinguish between these two terms. However, research shows that Ibn Qutaybah (d. 276/889), who lived about fifty years before Maturidi, had already used these words with different nuances. In his work *Ta'wil Mushkil al-Qur'an*, Ibn Qutaybah draws a distinction between tafsir and ta'wil, which is considered proof of the existence of such a distinction. In the 5th century AH, al-Raghib al-Isfahani (d. 425/1034) stated that “tafsir is mostly used in explaining individual words, while ta'wil is used in interpreting whole passages,” which shows a parallel with Ibn Qutaybah's usage.

In this article, the word “ta'wil” in Qur'an 3:7 is analyzed in connection with the concepts of muhkam (clear) and mutashabih (ambiguous) verses. The verse indicates that only Allah knows the true interpretation (ta'wil) of ambiguous verses. Mutashabih verses are expressed in ways such as “the essence of the Book,” “similar meaning,” or “allegorical expressions.” The study explores how muhkam and mutashabih verses relate to each other and how this relationship helps to clarify Qur'anic interpretation.

Keywords: *Tafsir, Quran, Tawil, Muhkam, Mutashabih*

The copyright of the articles published in our journal belongs to the authors and is published as open access under CC-BY-NC license.

Два основных термина, используемых при толковании аятов Корана: «тафсир» и «та'виль»

Кумру Гусейнова

Азербайджанский институт теологии,
аспирант по специальности религиоведение
Баку, Азербайджан
qumru.85@mail.ru
<https://orcid.org/0009-0004-5685-8732>

Дата подачи статьи в редакцию: 03.09.2025

Дата подтверждения статьи к публикации: 15.12.2025

Резюме

В данной статье предпринята попытка изучить слова «тавиль» и «тафсир» в соответствии с целостностью и контекстом Корана на основе примеров из многочисленных словарей и классических комментариев. В статье показано, что лексически тафсир означает «объяснять», а тавиль — «превращать что-либо в цель». Кроме того, для более ясного понимания темы уделено внимание историческому пути этих слов в исследовании.

В статье сначала рассматривается утверждение Ибн Кутайбы (ум. 276/889), умершего примерно за 55 лет до него, о том, что эти выражения использовались в разных значениях, в отличие от утверждения Матуриды (ум. 333/944), который различал эти два слова. В качестве доказательства приводится тот факт, что Ибн Кутайба назвал одно из своих двух произведений «Тафсир аль-Карибу аль-Коран», а другое — «Тафсир аль-Мушкили аль-Коран». В V веке хиджры Рагиб аль-Исфахани (ум. 425/1034) полностью перефразировал эти слова, и его точка зрения о том, что «Тафсир более общее понятие, чем тавиль; тафсир используется в словах, а тавиль — в значениях», параллельна мнению Ибн Кутайбы.

Кроме того, в статье рассматривается взаимосвязь слова «тавиль» со словами «мухам» и «муташабах» в 7-м аяте суры «Али-Имран». В этом аяте Всевышний Аллах упоминает мухам аяты как «мать Книги», то есть ее «основу». Стихи, содержащие

муташибих, выражаются так же, как и другие стихи Священного Корана со схожим смыслом. «Те, чьи сердца уклоняются в сторону, следуют за иносказательным, желая посеять смуту и добиться толкования, хотя толкования этого не знает никто, кроме Аллаха» («Али-Имран», 3/7). Хотя словарь определяет муташибих как «слово со схожим значением», некоторые предполагают, что оно относится к «закрытым» стихам, которые не всем понятны и которые абсолютно требуют разъяснения и объяснения.

В статье подробно объясняется взаимосвязь слов тавиль и муташибих с другими стихами Корана.

Ключевые слова: тафсир, Куран, тавиль, мухамм, муташибих.

Авторские права на статьи, опубликованные в нашем журнале, принадлежат авторам и публикуются в открытом доступе по лицензии CC-BY-NC.

Giriş

Qurani-Kərim doğru yolu göstərmək və hər iki dünya səadətini təmin etmək məqsədilə Allah tərəfindən bəşəriyyətə Həzrət Peyğəmbər vasitəsilə nazil olan bir kitabdır. Bu cəhətdən dəyərləndirildikdə, insanın məqsədinə nail ola bilməsi üçün müqəddəs kitabı oxuması və başa düşməsi lazımdır. Odur ki, Uca Allah hər bir insandan Qurani-Kərimi oxumasını, anlamasını və üzərində “tədəbbür” etməsini istəyir (“Məhəmməd”, 47/24; “Sad”, 38/29).

Nəticə etibarilə deyə bilərik ki, Qurani-Kərimin araşdırdığı varlıq insandır. Məqsədi də insana onu qurtuluşa və ya həlaka aparacaq yolları izah etmək (“ən-Nəhl”, 16/89), başqa bir ifadə ilə – “İnsanı zülmətdən nura çıxarmaqdır (“İbrahim”, 14/1).

Elmdə ayələrin izah fəaliyyəti “təfsir” adlanır. Bununla yanaşı, təfsir tarixində, həm də tez-tez “təvil” sözü ilə də qarşılaşırıq. Hər iki söz Qurani-Kərimdə işlədilməklə yanaşı, bu iki ifadə arasında oxşarlıq və fərqlilik məsələsi keçmiş və müasir alimlər tərəfindən müzakirə obyektinə olmuşdur. Tədqiqatımızın əsas məqsədi Qurani-Kərimdə də keçən “təfsir” və “təvil” sözlərini həm lüğəvi, həm də istilahi baxımdan tədqiq

etmək və İslam alimlərinin bu istiqamətdə fikirlərini ortaya qoymağıdır. Bu məqsədlə, bir çox lüğət və təfsir əsərlərindən istifadə edilmişdir.

Qurani-Kərimdə “təfsir” sözü yalnız bir yerdə – “əl-Furqan” surəsinin 33-cü ayəsində keçir: “Onların sənə çəkdiyi elə bir məsəl yoxdur ki, biz sənə həqiqəti və ən gözəl izahı (izahca daha yaxşısını) gətirməyək”. Bu ayədən də görüldüyü kimi, Qurani-Kərimin ən gözəl təfsiri Uca Allaha məxsusdur.

“Təvil” sözü isə “təfsir”dən fərqli olaraq, 15 surə və 17 ayədə “ağıbət, nəticə, bir şeyin gerçəkləşməsi, bir şeyi hədəfinə çevirmək” kimi, əslində, eyni nöqtədə birləşən mənalara dəlalət edir. Bu mövzunun anlaşılması üçün bu sözlərin keçdiyi bəzi ayələr təqdim edilmişdir.

“Təfsir” ilə “təvil” sözlərinin fərqli mənalar kəsb etdiyi fikri qəbul edilməklə yanaşı, erkən dövrdə bunların eyni anlamda işlədildiyi iddiası da mövcuddur. Bir qrupa görə, Maturididən, təqribən, 55 il əvvəl yaşamış İbn Qüteybə qələmə aldığı iki əsərindən birinə “təfsir”, digərinə “təvil” adlarını verməklə bu iki sözü eyni mənada işlətməmişdir. Bu iki sözü ilk dəfə fərqləndirən şəxs isə Əbu Mənsur Maturidi (v. 333/944) olmuşdur. Bu iddia ilə razılaşmayanlar da vardır. Onlara görə, İbn Qüteybənin iki əsərinə fərqli ad verməsi əksinə, bu iki sözün fərqli mənalar kəsb etməsi ilə əlaqəlidir. Məqalədə bununla bağlı hər iki qrupun irəli sürdüyü iddialar təhlil edilmişdir. Qeyd edək ki, ayələrin tərcüməsində, əsasən, Z.M.Bünyadov və V.M.Məmmədəliyevin Qurani-Kərimin Azərbaycan dilinə tərcüməsindən istifadə olunmuşdur.

“Təfsir” sözünün lüğəti və istilahi mənaları

Ərəb filoloqları “təfsir” sözünün iki fərqli kökdən meydana gəldiyini irəli sürmüşlər. Birinci görüşə görə, təfsir “فسر” kökündən törəmiş “تفسير” vəznində məsdərdir və lüğətdə “üstüörtülü bir şeyin üstünü açmaq, izah etmək, meydana çıxarmaq” mənalarını ifadə edir. Həkimin hər hansı bir xəstəliyi təhlil etmək məqsədilə tədqiq etdiyi az miqdardakı suya “fəsr” və ya “təfsirə” deyildiyi qeyd edilmişdir (Cövhəri, 2009/1430, 888; İbn Mənzur, tarixsiz, V/3412; Zəbidi, 1974/1394, XIII/323; Zəməxşəri, 1998/1419, II/22; İbn Faris, 1979/1399; IV/504).

Başqa bir görüşə görə, “təfsir” kəlməsi “qapalı bir şeyi açmaq, aydınlatmaq və örtünü qaldırmaq, kəşf etmək” mənalarını ifadə edən “s-f-r” سفر kökündən (Zərkeşi, 1990/1410, II/284; İbn Mənzur, tarixsiz, III/2024; Firuzabadi, 1996/1416, II/79) təqlib (sözün kökündə olan hərflərin yerini dəyişdirərək yeni və başqa bir kəlmə əmələ gətirmək deməkdir) yolu ilə meydana gəlmişdir. Ərəb dilində “سفرت المرأة عن وجهها”

“Qadın üzünü açdı”, yəni “Üzündəki örpəyi qaldırdı” mənalarını ifadə etmək üçün bu fel işlənmişdir (İbn Mənzur, tarixsiz, III/2025; Zərkeşi, 1990/1410, II/284). Həmçinin ərəblər qaranlığın öz yerini aydınlığa buraxması halında (أسفر الصبح) “Gün ağardı” (İbn Mənzur, tarixsiz, III/2025) deyirlər. Uca Allah “و الصبح إذا أسفر” – “Ağarmaqda olan sabaha and olsun” (“əl-Müddəsir”, 74/34), buyurmuşdur ki, bununla günün ağarıb aydınlanması nəzərdə tutulmuşdur (Firuzabadi, 1996/1416, II/79; İbn Mənzur, tarixsiz, III/2026). Ərəbcədə bir nəfər iki toplumun arasını düzəltmək üçün düşüncə və köüllərindəkini kəşf edib, münasibətlərini bərpa etdiyəndə belə (سَفَرْتُ بَيْنَ الْقَوْمِ) deyilir. Buna görə bu işi görəne “səfir” deyilir (Əzhəri, 1964/1384, XII/276). Firuzabadi “səfər” deyilməsinin səbəbinin yolçunun səyahət əsnasında insanların əxlaqlarını kəşf etməsi olduğunu söyləmişdir. Ərəb dilində bunun bənzərləri çoxdur; məsələn, “صقع/اصعق” – şiddətlə guruldamaq, “جذب/جذب” – çəkmək, cəzb etmək kimi. Yəni burada ərəb dili qrammatikasına görə, “iştiqaqi-kəbir” (iki söz arasında kök hərfləri və mənə baxımından əlaqənin, lakin hərflərin sıralanmasında fərqliliyin olmasıdır) vardır. Eyni şəkildə “سَفَرُ الْبَيْتِ” – “Evi süpürdü”, yəni tozunu almaqla əslini kəşf etdi. Bu, səfərdə “السفر” olaraq insanların məkanlarını kəşf etmələrinə görə adlandırılmışdır (İbn Faris, 1979/1399; III/82).

Nəcmuddin Tufi (v. 716/1316) isə “təfsir” kəlməsinin (تفصيل) vəznində olub, hissələrə ayırmaq, əritmək mənalarına gəldiyini ifadə edir. Ərəblər “فسرت النورة” – “Əhəngi əritdim”, – deyirlər. Əhəngin sonadək əriyib, bir-birindən ayrılması üçün üzərinə su töküldükdə işlədilir. Ayə, sanki tam aydın və istifadə olunacaq bir vəziyyətə gələndək müfəssirin ləfzin mənalarının cüzlərinin bir qisminin digər hissəsindən ayrılması kimidir. Yəni təfsir fəaliyyətinin həyata keçməsi üçün eynilə əhəngin parçalara ayrılması kimi, ayələrin də cüzlərə bölünməsi lazımdır. Elə bu fəaliyyətin adı da əsasən təfsirdir (Tufi, 1989/1409, 28).

Burada qeyd edilən hər iki sözün həm mənə cəhətdən oxşarlığı, həm də ərəb dilində mövcud olan təqrib sənəti nəzərə alındıqda, “təfsir” ifadəsinin hər iki kəlmədən meydana gəlməsi mümkündür. Bununla birlikdə, “f-s-r” “فسر” kökündən meydana gəlməsi ehtimalı daha çoxdur. Əmin əl-Xulinin də qeyd etdiyi kimi, “f-s-r” və “s-f-r” sözlərinin hər ikisi “kəşf etmək, ortaya çıxarmaq” mənalarını daşımaqla yanaşı, “s-f-r” ifadəsi maddi və zahiri kəşf, “f-s-r” isə mənəvi və batini anlamı ifadə edir (Cərrahoğlu, 2007, 214). Mənə ilə əlaqədar olduğunu nəzərə alaraq, “təfsir” sözünün “f-s-r” sözündən meydana gəldiyini söyləyə bilərik (İbn Mənzur, tarixsiz, III/2024).

“Təfsir” sözü istilahi olaraq, “müşkül ifadələrdə nəzərdə tutulan mənanı kəşf etmək” (İbn Mənzur, tarixsiz, V/3412; Zəbidi, 1974/1394, XIII/323) şəklində verilməklə yanaşı, bu terminin digər tərifi belədir: “Allah-Taalanın Qurani-Kərimdəki ayələrlə nəyi nəzərdə tutduğunu təfsir üsulu metodu ilə təsbit edib meydana çıxarmağa təfsir deyilir” (Aslan, 2008, 16).

“Təvil” sözünün lüğəti və istilahi mənalari

“Təfsir” sözündən fərqli olaraq, “təvil” “أول” – “əvl” kökündən törəyən təfil vəznində məsdər olub, “bir şeyi hədəfinə çevirmək (əl-İsfahani, tarixsiz, 31), hər hansı bir şeyi gedəcəyi yerə çatdırmaq, ortaya çıxarmaq, gerçəkləşdirmək, nəticə və aqibət” kimi mənalara gəlir. Bütün bunlar nəticədə, eyni mənanı ifadə edir (İbn Fəris, 1979/1399, I/158-162; Cövhəri, 2009/1430, 64; Işıcık, 2002, 16). Təvilin meydana gəldiyi (الأول) “əl-əvl” sözü lüğətdə “dönmək” mənasındadır (İbn Fəris, 1979/1399; I/161; İbn Mənzur, tarixsiz, I/171). “Bir şeydən döndüm, imtina etdim” demək istədikdə (أَلْتُّ عَنِ الشَّيْءِ) söylenilir (İbn Mənzur, tarixsiz, I/171). Ərəblər “أَوَّلَ الْحُكْمِ إِلَىٰ أَهْلِهِ” – “hökmü əhlinə irca etdi, çatdırdı” (İbn Fəris, 1979/1399; I/159) mənalarıdakı sözü də bu anlamda işlədirlər. Eyni kökdən meydana gələn “الإيالة” məfhumu isə “idarə etmək və siyasət” mənalına gəlir (İbn Mənzur, tarixsiz, I/173; İbn Fəris, 1979/1399; I/160). Təbəənin dönüb (dolaşib) çatacağı yer idarəçisidir. Kişi ailəsini gözəl bir şəkildə idarə etdiyində – “أَلِ الرَّجُلِ رَعِيَّتَهُ” deyilir (İbn Fəris, 1979/1399; I/160).

Zəməxşərinin “Əsasü əl-bəlağə” əsərində qeyd edildiyi kimi, “kral təbəəsini yaxşı idarə etdiyi zaman “أَلِ الْأَمِيرِ رَعِيَّتَهُ” – “Kral xalqını yaxşı idarə etdi”, – deyilir. Yenə də Zəməxşəri məşhur Əməvi sərkərdəsi Ziyad ibn Əbihin xütbəsindəki “قَدْ أَلْنَا وَ إِيْلَ عَلَيْنَا” – “Bəzən idarə etdik və bəzən idarə olunduq” sözünü şahid göstərərək, “iyalə” ifadəsinin “siyasət və idarə” mənalına gəldiyini də ifadə etmişdir (Zəməxşəri, 1998/1419, I/39).

“أَلِ الرَّجُلِ” deyildiyində isə bir şəxsin ailəsi və uşaqları, “آله” deyildiyində ona bağlı olanlar, eyni şəkildə yalnız bir nəfərin başa düşülməsi də mümkündür (Cövhəri, 2009/1430, 64). Həmçinin “Lisanu əl-Arab lüğəti”ndə “أ - و - ل” kökü təfil babında “أَوَّلٌ - تَأْوِيلٌ” – “geriyə döndürmək” anlamını ehtiva etdiyi qeyd olunur. Buna ərəblər “دَبَّرَهُ وَ فَدَّرَهُ” – “təqdir və tədbir”, yəni “ayarlama dübür dübürə” – “arxa-arxaya gətirmə” deyirlər. Bu söz dilimizə də keçmiş və “əvvəl, ilk” olaraq işlədilir. Təfil bəbindən olan məsdər mənası isə “əvvəlləşdirmək, ilkləşdirmək, arxa-

arxaya; 1-ci; 2-ci; 3-cü; 4-cü;.. kimi düzmək” deməkdir (İbn Mənzur, tarixsiz, I/172).

Məşhur dil alimlərindən biri olan İbn Fərisə görə, “ə-v-l” kökünün iki mənası vardır: a) bir işin başlanğıcı; b) bir işin sonu. “الأول” – “bir işin başlanğıcı, ilki” mənələrindədir. Bunun müənnəsi isə “الأولي” sözüdür. Cahiliyyə dövründə həftənin ilk günü olan “يوم الأحد” gününə “يوم الأول” deyilmişdir. İkincisi, “الأيل” sözüdür. Vəhşi heyvanlardan olan erkək dağkeçisinin “أَيْلًا” adlandırılmasının səbəbi özünü qorumaq məqsədilə dağlara sığınması, yəni “rucu” etməsidir, şəklində izah edilmişdir (İbn Fəris, 1979/1399; I/158-159).

Rağıb əl-İsfahani “Mufredat” əsərində belə deyir: “Təvil” “ə-v-l” kökündən gəlir. “رد الشيء الي الغاية المرادة منه” “أول” – “bir şeyi hədəfinə çevirmək”, “qaynağa dönmək”, “təvil” isə “qaynağa döndürmək” deməkdir. Həmçinin bir şeyi özündə nəzərdə tutulan mənaya və qayəyə döndürmək şəklində də tərif edilir (əl-İsfahani, tarixsiz, 31).

Məlumdur ki, bir söz semantik xüsusiyyətinə əsasən, zamanla keçmiş mənələrdən bir qismini və ya əksəriyyətini itirə, əvəzində isə yeni mənə qazana bilər. Bu, dünyada bütün dillər üçün ortaq haldır. Önəmli olan dilin bu semantik xüsusiyyətini görməzdən gəlmədən, sözün hansı dövrdə nə kimi mənəni qazandığını təsbit etmək və mətnləri düzgün anlamaqdır. Bu söz dahasonrakı dövrlərdə qazandığı mənaya görə anlaşılırsa, böyük mənə təhrifinə gətirib çıxarar. Həmçinin bəzi sözlər zaman kəsiyində müxtəlif terminoloji mənələr qazanır ki, çox vaxt bu anlamlarla əsl mahiyyət arasında önəmli fərqlilik ortaya çıxır. Beləliklə, yazılı və ya şifahi hər hansı sözü doğru başa düşə bilmək – sözlərin lüğəvi və istilahi mənələri arasındakı fərqləri dərk etməyə bağlıdır (İşıcık, 2002, 18).

Burayadək, ümumilikdə, dil alimlərinin “ə-v-l” kökü və törəmələrinə dair görüşləri haqqında məlumat verməyə çalışdıq. İndi isə bəzi İslam alimlərinin əsərlərini tədqiq edərək, “təvil” sözünün lüğəti mənası üzərində durmağa çalışacağıq. Bu mövzuda müasir yazıçı Yusuf İşıcık belə deyir: “Fərranın “Ali-İmran” surəsinin yeddinci ayəsində (Fərra, 1955/1374, I/191) keçən “vabtığə təvilih” ifadəsi ilə bağlı olaraq verdiyi “təfsiral- muddəti” izahından təvilin təfsir mənasına gəldiyi, yəni Fərranın “təvil” sözünə “aqibət” deyil, “təfsir” mənası verdiyi bildirilir.

“Təfsirul-muddəti” tərkibinin mənası – “aqibətini izah etmək və bilmək istəmək” deməkdir. Burada Fərranın söylədiyi “müddət” sözü yəhudilərin iddiaları nəzərə alınaraq, Məhəmməd ümmətinin dünyadakı yaşam və hakimiyyət dövrü üçün işlənmişdir. Belə ki, yuxarıda Fərra

mütəşabih ayələrdən bəhs edərkən belə deyir: “Bu mütəşabihlərlə nəzərdə tutulanlar “əlif, ləm, mim, sad” və digər muqattə hərfədir ki, bunlar yəhudilərə mürəkkəb gəlmiş və onları təəccübləndirmişdir. Onlar cümməl hesabı yolu ilə İslam ümmətinin Yer üzərindəki yaşayış müddətini oyrənmək istəmişlər, lakin bu mövzuda istədiklərinə və umduqlarına çata bilməyincə, “Məhəmməd işi qarışdırdı (və bizi təəccübləndirdi), – deyərək Məhəmməd peyğəmbəri inkar etmişlər”. Belə ki, burada “təfsirul-muddəti” tərkibindəki “təfsir” kəlməsi ayədəki “ibtığa” sözünün qarşılığıdır və onu izah edir. Ayədə keçən “təvil” sözünün Fərranın ifadəsindəki qarşılığı isə “əl-muddəh” kəlməsidir. Fərra “Həl yənzurunə illə təviləhu” (“Əraf”, 7/53) ayəsi ilə bağlı olaraq bunları deyir: buradakı “təviləhu” sözündən məqsəd Quranın təvili, yəni Onun (bildirdiyi xəbərlərin) aqibəti və Allahın onda vəd etdikləridir” (İşicik, 2002, 16, dip. 2).

“Təvil” sözü Cövhərinin (v. 400/1009) “əs-Sihah” əsərində belə izah olunub: “أول: التأويل: تفسير ما يؤول إليه الشيء” – “Bir şeyin sonda çatacağı aqibəti və nəticəni izah etmək” (Cövhəri, 2009/1430, 64). Cövhərinin bu tərifində keçən “təvil” sözü “təfsir” deyil, “nəticə” mənasındadır; “mə yəulu ileyhi – “ ما يؤول إليه الشيء ” – “nəticə və aqibət” deməkdir, tərifdəki “ət-təvil” sözüne müvafiqdir (İşicik, 2002, 17, dip. 2). Cövhəri bu sözə çox qeyri-adi yanaşmışdır. O, “təvil”i nə sadəcə, “təfsir etmək”, nə də “bir şeyin yetişəcəyinə çatması”, – deyərək izah etmişdir. Alim “təvil”i “bir şeyin aqibəti və nəticəsi”, həm də bunun təfsir və şərhini birlikdə nəzərdə tutmuşdur (İşicik, 1997, 36). Cövhəriyə görə, “təvil” bir kəlamın təfsir və yorumu mənasında deyildir; bu, “bir şeyin hara yetişəcəyi və necə nəticələnəcəyini” izah etməkdir (İşicik, 1997, 36). O, bunun səbəbini Yusuf İşicik Cövhərinin Əbu Übəydə Məmər ibn əl-Müsənnaya (v. 209/824) olan etimadı ilə əlaqələndirir, Əbu Übəydə əl-Aşanın beyti ilə bağlı olaraq belə izah gətirir: “Şair “تَأْوِيلُ حُبِّهَا” sözü ilə onun sevgisinin təfsirini və nəticəsini (mərcini) nəzərdə tutur” (İşicik, 1997, 37; Əbu Übəydə, 1954/1374, 86; Cövhəri, 2009/1430, 64).

Yusuf İşicik, həmçinin belə izah edir: “Halbuki burada mövzunun təfsirlə əlaqəsi yoxdur. Əksinə, mövzu ilə əlaqəli sevginin getdikcə böyüdüyü sonda (aqibətdə) qəlbə möhkəm şəkildə yer tutduğundan da nışılır. Bir şeyin aqibət və sonu ilə təfsiri arasında çox böyük mənə fərqi vardır. Qaynaqlarımızdan İbnul Fəris (v. 395/1004) bu məqama diqqət edən nadir şəxslərdəndir. O, əl-Aşanın bu beytindəki “تَأْوِيلُ حُبِّهَا” sözünü belə izah edir: “Şair bununla o sevginin nəticə və aqibətini nəzərdə tutur” (İbn Fəris, 1979/1399; I/162). Əbu Übəydə əl-Qasım

ibn Səllam (224/838) da bu mövzuda dəqiq məlumat verən şəxslərdən biridir. Onun izahında qarışıqlıq və ziddiyyət yoxdur. Belə ki, “وَمَا يَعْلَمُ إِلَّا اللَّهُ تَأْوِيلَهُ” ayəsi ilə bağlı olaraq belə demişdir: “Təvil” “mərci” (nəticə) və “aqibət” demək olub, “آل يَوْمٍ”-dən alınmışdır. Əbu Übəydə Mamər ibn əl-Müsənnanın bununla bağlı səhv izahı özündənsonrakı bir çox alimə təsir etmiş və məsələni tədqiq etməyən bir çoxları onun bu izahını olduğu kimi nəql etmişlər” (İşicik, 1997, 37-38).

Nəticə olaraq İşicik qeyd edir ki, “İbn Faris, Fərra, Zəccac kimi dilçilərə əsaslanaraq ortaya qoyduğumuz təməl gerçək ərəb dilində “təvil” sözünün hələ istilahlaşmadan əvvəlki ilk mənası “aqibət”dir və Quranda keçən bütün “təvil” sözləri bu mənada işlənmişdir. Biz bir üsul istilahlı olaraq “təvil” məfhumunun “təfsir, bəyan, izah etmək (açıqlamaq) və yozum (yorum)” mənalarında işləndiyini rədd etmirik” (İşicik, 2002, 16-17, dip. 2).

Buna müqabil olaraq, “təfsir” ilə “təvil” sözlərinin İslamın ilk dövrlərində yaxın mənalarda işlədildiyinin daha sonra fərqliləşdiyini iddia edənlər də vardır. Bu iddianı irəli sürənlərə görə, “təfsir və təvil” sözlərinin fərqli mənalara malik olduğuna dair görüş hicri IV əsrdən əvvələ getmir. Bu məna ayrılığını irəli sürmüş ilk şəxs Əbu Mənsur Maturidi (v. 333/944) olmuşdur. İddiyanın isbatı üçün onun irəli sürdüyü ən önəmli mənbələr qeyd etdiklərimizdir: Əbu Übəydə əl-Qasım ibn Səllam (v. 224/838) (Öztürk, 2001, 78), Əbu əl-Abbas Əhməd ibn Yəhya (v. 291/904) (İbn Mənzur, tarixsiz, V/3412) və Mübərrid (v. 285/898) (Əhməd Xəlil, 1954/1373, 28; Öztürk, 2001, 78) kimi hicri III əsrdə yaşamış bəzi alimlər bu iki sözün eyni məna daşdığını irəli sürmüşlər. Həmçinin həmin dövr alimi Sənaninin (v. 211/826) öz əsərini “Təfsir əl-Quran” adlandırması, Huvvarinin (v. 258/871) isə “Təfsiru Kitəbilləhi əl-Əziz” adını verməsidir. Daha sonra İbn Qutəybənin (v. 276/889) Quran təfsirinə dair qələmə aldığı bir əsərini “Təfsiru qəribu əl-Quran” adlandırması, digərinə “Təvilu muşkili əl-Quran” adını verməsidir. Dövrün məşhur təfsirçisi Təberinin (v. 310/922) təfsirində bu iki sözü eyni mənada istifadə etməsi də sadalanan sübutlar arasındadır (Öztürk, 2001, 78-79). CərraHoğlu ilk dövrdə bu iki kəlmənin fərqli məna ifadə etməsi ilə bağlı gətirdiyi dəlillərlə yanaşı, bu fikri də qeyd edir: “Bəzən, bu iki sözün bir-birinin yerinə işlənildiyinə də rast gəlinmişdir. Məsələn, Təberi təfsirinin müqəddiməsində bu iki sözü bir-birindən fərqləndirmir” (CərraHoğlu, 1968, 14).

Erkən dövrdə “təvil ilə təfsir” sözlərinin eyni mənada işlənildiyi fikrinə qarşı çıxanlar İbn Qutəybənin yazmış olduğu iki əsərdən birinə –

“Təfsiru qəribu əl-Quran”, digərinə – “Təvilu müşkili əl-Quran” adının verməsinin tamamilə şüurlu düşüncənin nəticəsi olduğunu iddia etmişlər. Bu kontekstdə məlumdur ki, “Qəribu əl-Kitab” elmi Quranda əcnəbimənşəli (qeyri-ərəb) sözlərin olub-olmamasını müzakirə edir. “Müşkilu əl-Quran” elmi isə ilk baxışda ziddiyyətli görünən ayələrin bir-birinə uyğunlaşdırılması ilə maraqlanır. Buna görə qərabət sözdə, müşkilat isə mənada ortaya çıxar. Bu fərqi diqqətə alan İbn Qutəybə Qurana dair yazdığı bu iki əsərinə fərqli adlar vermişdir (Həbibov, 2008, 432).

İbn Qutəybə və Təbəridən sonra bu sözləri fərqləndirən isə hicri IV əsrdə yaşamış Əbu Mənsur Maturidi (vəf.333/944) olmuşdur. Maturidi bu mövzunu bir az da irəli apararaq, “təfsir və təvil” məfhumlarını açıq şəkildə bir-birindən ayırmışdır. Təbəri və Maturidi kimi alimlər əsərlərinə “Cəmiu əl-bəyan an təvili əl-Quran” və “Təvilat” kimi adlar vermiş, təfsir etmək istədikləri ayələrdən əvvəl hər zaman “təvilu qavlihi təala” kimi ifadələr işlətməmişlər (İşicik, 1997, 62). Maturidinin “təfsir və təvil” sözlərinə dair görüşünü aşağıda izah etmişik.

Təfsir elmində “təfsir” ayədə nəzərdə tutulan mənənin elə olduğunu dəqiq surətdə söyləmək və həmin mənaya Allahı şahid gətirməkdir. Bu şəkildə edilən təfsir əgər möhkəm və dəqiq bir dəlilə əsaslanırsa, doğrudur; əsaslanmırsa, qadağan edilmiş olan rəy təfsiri növündəndir. “Təvil” isə dəqiq olaraq deyilmədən və Allahı şahid tutmadan ayənin ehtimal olunan mənələrindən birini seçməkdir (Maturidi, 2004/1425, I/13; Zəhəbi, tarixsiz, I/17).

Təfsirlə təvili beləcə fərqləndirən Maturidi qadağan edilənin təfsir, təvilin isə caiz olduğunu söyləməklə, dirayət təfsirinin yolunu açmışdır (Həbibov, 2008, 432). Bu cür yanaşmaya görə, təfsir rəvayətə, təvil isə dirayətə əsaslanaraq verilən izahdır.

Bəğaviyə görə, “təvil” – ayəni əvvəlinə və sonrasına, yəni kontekstinə uyğun olaraq ehtimal edilən mənaya Quran və sünneyə zidd olmayaraq, istinbat və dirayət yolu ilə (həml etmək) çatdırmaqdır. “Təfsir” isə ayəni nüzul səbəbləri və digər izahedici vasitələri nəzərə alaraq izah etməkdir (Zəhəbi, tarixsiz, I/17; İşicik, 2002, 25-26).

Rağib əl-İsfahani (v.425/1034) hicri V əsrdə Maturidinin təsnifatını tamamilə istilahi bir qəlibə salmış, təfsirin təvildən daha ümumi olduğunu irəli sürmüşdür. O, “təfsir”in, əsasən, sözlərdə və dini əsərlərdə işlədildiyini, “təvil”in isə mənələrdə və dini əsərlərin xaricində də işlədildiyini söyləməklə (Öztürk, 2001, 80), bu iki termin arasında mənə fərqliləyinə son şəklini vermişdir. Bununla yanaşı, klassik dövrdən bu-

günədek qələmə alınmış "Ulumu əl-Quran" və "Təfsir üsulu" əsərləri tədqiq edildiyində, bu mövzuda irəli sürülənlərin hamısının Maturidi və Rağib əl-İsfahaninin fikirlərinin, demək olar ki, təkrarından ibarət olduğunu görürük (Zərkeşi, 1990-1410, II/284; Zəhəbi, tarixsiz, I/16-17; Cərrahoğlu, 2007, 215; Öztürk, 2001, 80).

Qurani-Kərimdə "təvil" sözü

Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, "təvil" sözü Qurani-Kərimdə 15 surə və 17 ayədə, "ağıbət, nəticə, bir şeyin gerçəkləşməsi, bir şeyi hədəfinə çevirmə" kimi, əslində, eyni nöqtədə birləşən mənalara dəlalət edir. Mövzunun daha aydın ola bilməsi üçün bu ayələrdən dördünə nəzər salaq:

1. Musa peyğəmbərin Allahın qullarından biri ilə olan hadisəsinin təvili

Musa peyğəmbər səfər əsnasında bir qulun bəzi davranışlarına səbir göstərməmişdir. Həmin Allahın qulu əvvəlcə mindikləri gəmini deşmiş, sonra bir oğlan uşağını öldürmüş və onları qonaq etmək istəməyən bir qəsəbədə uçmaqda olan bir divarı inşa etmişdir. Ayrılmağa qərar verdikləri zaman, o, Musaya dedi: "Səbir edə bilmədiyiniz işlərin təvilini sənə xəbər verəcəyəm" ("əl-Kəhf", 18/78). Sonra söyləmişdir:

"Gəmi dənizdə işləyən və başqa fəaliyyətləri olmayan bir çox insanındı. İstədim ki, onu qüsurlu hala gətirim, çünki arxalarında sağlam gəmilərə məcburi şəkildə əl qoyan bir hökmdar vardı. Oğlan uşağına gəlincə, onun valideynləri mömin şəxslərdir. Uşağın onları azdırmasından və inkara sürükləməsindən qorxduq. İstədik ki, Allah onlara daha təmiz və daha mərhəmətli birini versin. Divar isə şəhərin iki yetim oğlan uşağına aiddir. Altında onlara aid bir xəzinə vardır. Ataları saleh bir insan idi. Allah istədi ki, onlar rəşid olsunlar və xəzinələrini çıxarsınlar. Bu, Rəbbdən gələn bir ikramdır, bunları öz-özümdən etmədim. Səbir edib dözə bilmədiyiniz şeylərin təvili budur!" ("əl-Kəhf", 18/79).

2. Yuxunun təvili

Yusif peyğəmbər zindanda ikən hökmdar belə demişdir: "Bir gün kral dedi: "Mən yuxumda yeddi dənə arıq inəyin yeddi kök inəyi yediğini gördüm. Həmçinin yeddi yaşıl və yeddi quru sünbül gördüm. Ey əyanlar, əgər yuxu təbir edə bilərsinizsə (yoza bilərsinizsə), yuxum

haqqında mənə sağlam bir fikir bildirin (fətva verin)". Dedilər: "Qar-ma qarışıq xəyalat... Biz bu kimi xəyalatın təvilini bilənlər deyilik".

O iki nəfərdən qurtulmuş olan, aradan keçən bu qədər uzun za-mandan sonra xatırladı və dedi: "Mən sizə onun təvilini bildirəcəyəm. Bircə məni göndərin... Ey, doğrusözlü Yusif! Bizə yeddi ariq inək tərəfindən yeyilən yeddi kök inək, yeddi yaşıl və quru sünbül barəsində sağlam bir fikir bildir (fətva ver). Bəlkə mən adamların yanına qayıda bilim, bəlkə onlar da bilsinlər!".

Yusif dedi: "Yeddi il adətiniz üzrə əkin. Yediyiniz az miqdar istisna olmaqla, qalan biçdiyinizi isə sünbüldə saxlayın. Sonra bunun ardından yeddi il quraqlıq olacaq. Onda əvvəlcədən həmin illər üçün tədarük etdiyinizi yeyər, yalnız az bir miqdar saxlayarsınız. Daha sonra insanla-rın bol yağış görəcəyi bir il gələcək. Onda da adamlar sıxıb sağarlar" ("Yusuf", 12/ 43-49).

3. Dünyanın təvili

Dünya imtahan yeridir. Buradakı hər hadisənin axiretlə əlaqəsi var. Doğru əlaqəni qura bilməyənlər umduqları cənnətə deyil, istəmədikləri cəhənnəmə gedərlər. Uca Allah belə buyurur:

"Cəhənnəm xalqı cənnət əhlinə "Bizə bir az sudan və ya Allahın sizə verdiyi ruzidən axıdın", – deyə səslənirlər. Cənnətdəkilər də "Allah bunları kafirlərə haram etmişdir", – söyləyərlər. O kəslər ki, dinlərini oyun-əyləncə etmiş və dünya həyatı onları aldatmışdır, onlar bu günə qovuşacaqlarını unudduqları və ayələrimizi inkar etdikləri kimi, Biz də onları bu gün unudaraq! Həqiqətən, Biz onlara bir elmə əsasən, mü-fəssəl şəkildə izah etdiyimiz, inanan bir qövm üçün rəhbər və rəhmət olan bir Kitab gətirdik.

Onlar onun təvilindən (gerçəkləşməsindən (həyata keçməsindən) başqa nə gözləyirlər? Onun təvili (gerçəkləşməsi) gəldiyi gün daha öncədən onu unutmuş olanlar deyəcəklər: "Rəbbimizin elçiləri haqqı gətirmişdilər. Bizdən ötrü şəfaət edəcək bir kimsə varmı? Yaxud geri qaytarıla bilərikmi ki, etdiyimiz əməllərdən başqasını edək?" Onlar özlərinə ziyan etdilər. Uydurduqları onlardan azıb yox olacaqdır ("əl-Əraf", 7/50-53).

Göründüyü kimi, dünyadakı davranışların axiretlə əlaqəsi də "təvil" kəlməsi ilə ifadə edilmişdir. Əsl və qalıcı olan axiretdir. Orada veriləcək qarşılıq (əvəz) burada edilənlərin bənzəri olacaqdır. Uca Allah buyurur:

“Kim bir yaxşılıqla gələrsə, ona onun onqatı vardır. Kim də pislik gətirirsə, ona, sadəcə, misli qədər cəza verilir. Onlara haqsızlıq edilməz” (“əl-Ənam”, 6/160).

4. Ayələrin təvili

Uca Allah buyurur: “Sənə kitabı nazil edən Odur. Onun bir hissəsi möhkəm (mənası aydın, hokmü bəlli), digər qismi isə mütəşabih (çətin anlaşılan) ayələrdir. Ürəklərdə əyriilik olanlar fitnə-fəsad salmaq və istədikləri kimi mənə vermək məqsədilə mütəşabih ayələrə uyarlar. Halbuki onların təvilini (yozumunu) Allahdan (yaxud Allahdan və elmdə qüvvətli olanlardan) başqa heç kəs bilməz. Elmdə qüvvətli olanlar isə: “Biz onlara iman gətirdik, onların hamısı Rəbbimizin dərgahındadır”, – deyirlər. Bunları ancaq ağıllı adamlar dərk edərlər” (“Ali-İmran” 3/7).¹

Yuxarıdakı üç hadisədə olduğu kimi, bu ayədə də təvil ana ünsürlə deyil, mütəşabih ilə bağlıdır. Burada ana ünsür möhkəm ayələr, təvilə ehtiyac duyulan isə mütəşabih ayələrdir. Uca Allahın birini digərinə bağladığı ayələrarası əlaqəni qurmaqla, onların təvilini etmək mümkündür. Araya bənzərlik qoymuşdur ki, bağlantıları təqib edib, onun təvilini bilə bilək. Ayələr arasında Allahın qurduğu əlaqəyə baxmadan əldə edilən təvil Allahın təvili ola bilməz. Bunu bilərəkdən edən yolunu azıb, səhv istiqamətə yollanar. Həmin şəxs ayələri kontekstindən uzaqlaşdırar və bəzi ayələri görməzlikdən gələr.

Musa peyğəmbər hadisəsində əsas mövzu Peyğəmbərin (ə) bil-mədiyi arxa plandır. Gördüyü hadisələr isə təvilə ehtiyac duyulan məsələlərdir. Kralın yuxusu da gələcəkdə baş verəcək hadisələrin izahı idi. Onun adamları yuxu ilə həmin hadisələr arasında əlaqə yarada bilmədiklərindən də təvil etmədilər.

Dünyadakı hər bir hadisənin axiretlə əlaqəsi vardır. Bunlar axiretdə bir şəxsin başına gələcəklərini xəbər verir.

Beləliklə, təvil – bənzərlikdən istiqamət alaraq, əsas və mütəşabih ünsürləri tapıb izaha nail olmaqdır. Ayələrin təvili üçün də bənzərlikdən

¹ Ayələrin tərcüməsində əsasən, Z.M.Bünyadov və V.M.Məmmədəliyevin Qurani-Kərimin Azərbaycan dilinə tərcüməsindən istifadə olunmuşdur. Yuxarıda verilən “Ali-İmran” surəsinin 7-ci ayəsində keçən mütəşabih ayələrin mahiyyəti (“oxşarmənalı” yaxud “mənası çətin anlaşılan, məğzi məlum olmayan”) və bu ayələrin yalnız Allahın, yaxud Allah və elmdə dərinləşənlərin bilməsi mövzusunda İslam alimləri ixtilaf etmişlər. Bu tərcümə ilə yanaşı, Türkiyə Dəyanət İşləri Başkanlığı Yayınları “Kuran Yolu Türkçe meal ve Tefsir”inin tərcüməsində mütəşabih ayələrin təvili ilə bağlı “...Halbuki onun təvilini, ancaq Allah bilir; bir də elmdə dərinləşənlər...” tərcüməsi yer alır (Kuran Yolu Türkçe meal ve Tefsir, 2020, “Ali-İmran”, 3/7). Qənaətimizcə, ayəyə verilən bu mənə Quranın bütünlüyyəinə daha çox uyğun gəlir.

başlayıb, ana (möhkəm) və oxşar izahedici (mütəşabih) ayələri tapmaq lazımdır. Bu yol bizi ayələrin izahına aparır.

Nəticə

Qurani-Kərimin izahında ən önəmli məsələ Onun öz məntiqidir. Hər bir sahədə olduğu kimi, Quranın da anlaşılması üçün təməl prinsiplər mövcuddur. Qurani-Kərimin ortaya qoymağı hədəflədiyi inanc və həyat düsturlarına yalnız bu prinsiplərə riayət edilərək çatmaq mümkündür.

Təfsir tarixində Qurani-Kərimin bir çox sözü istilahləşdirilmiş və bunların çərçivəsində ayələri daha geniş mənada görmək və anlamaq çətinlik yaratmışdır. “Təfsir” sözünün istilahi mənası “müskül olan sözlərdə nəzərdə tutulan mənanı kəşf etmək” deməkdir. “Təvil” kəlməsi isə istilahda ayəni əvvəli və sonrasına (yəni kontekstə) uyğun olaraq, ehtimal edilən mənaya Quran və sünneyə zidd olmayaraq, istinbat və dirayət yolu ilə (həml etmək) çatdırmaqdır”. “Təfsir və təvil” sözlərinin istilahi olaraq fərqi belə sıralanır:

1. Təfsir rəvayətə, təvil isə dirayətə (ictihada) əsaslanır.
2. Təvil daha çox nassların mənalarda, təfsir isə kəlmələrdə istifadə edilir.
3. Təvil təfsirə nəzərən daha xüsusi bir mənə, təfsir isə ümumi anlam kəsb edir. Təvil yalnız ilahiyyat sahəsinə aid əsərlərdə, təfsir isə həm ilahiyyat, həm də digər istiqamətlərdə istifadə olunur.
4. Təfsir həqiqi, təvil isə batini mənalara ortaya çıxarmaq üçün istifadə olunur.
5. Təfsir təvildən zaman etibarilə öncə gəlir.

Bununla yanaşı, “təvil” kəlməsinin lüğəvi anlamını araşdırmaqla, bəzi mənə dəyişikliyi görmüş oluruq. Məqalədə bu mənə dəyişikliyi bir neçə dilçi alimin əsərləri ilə ortaya qoyulmuşdur. Ərəb dili və təfsir alimi Fərranın “Məani əl-Quran” əsəri bu nümunələrdən biridir. Bu əsərdə “təvil” sözünün “təfsir – izah etmək” mənasına deyil, əslində, “aqibət” ifadəsini bildirdiyi geniş izah olunmuşdur.

Cövhərinin isə “əs-Sihah” əsərində “aqibət” mənası onun bu sözə verdiyi tərifdəki “təvil” kəlməsinə müvafiq olsa da, o, “təfsir – izah etmək” sözünü də bu tərifdə istifadə etmişdir. Cövhəri bu izahını Əbu Übəydəyə (v. 209/824) olan etimadı ilə əlaqələndirir. Əbu Übəydənin izah etdiyi beytdə “təvil” sözünün “təfsir – izah etmək” mənası ilə heç

bir əlaqəsinin olmadığı açıq şəkildə görünür. Bu təsbit İbn Faris və Zəccac kimi dilçilərin əsərlərində də öz təsdiqini tapır. İbn Mənzurun “Lisanu əl-Arab” lüğətində təvil babından olan “təvil” sözünün məsdər mənası isə “əvvəlləşdirmək, ilkləşdirmək, arxa-arxaya; 1-ci; 2-ci; 3-cü; 4-cü;.. kimi düzmək” kimi qeyd edilmişdir.

Qurani-Kərim ayələrini lüğəvi mənalarla qarşılaşdırdıqda, “təvil” – əvvəlləşdirmə, yəni ana və ona bənzər ünsürləri bir yerə gətirib, sonda meydana çıxan yekunu, qənaəti ehtimal olunan digər nəticələrdən əvvələ qoymaq mənasına gəldiyini görürük. Yəni murad edilən məna haqqında qənaətə, nəticəyə gəlmək təvildir.

Sonda qeyd edək ki, məqalə tarixi aspektdən də tədqiq edilmişdir. “Təfsir və təvil” sözlərinin eyni mənaya gəldiyini iddia edənlərə qarşı ən önəmli dəlillərdən biri İbn Qütəybənin əsərlərindən birinə “Təfsiru qaribu əl-Quran”, digərinə isə “Təvilu muşkilu əl-Quran” adlarının verilməsi göstərilmişdir. “Qərabət” sözlərdə, “müşkilat” isə mənada ortaya çıxdığına görə o, bu adlandırmanı şüurlu və bilərəkdən vermişdir.

Lüğəvi və istilahi mənaların araşdırılması ilə yanaşı, Qurani-Kərimdə (“əl-Kəhf”, 18/78-79; “Yusif” 12/43-49; “əl-Əraf”, 7/50-53; 6/160; “Ali-İmran, 3/7) keçən “təvil” sözü ilə bağlı ayələrə geniş izah verilmişdir. “Ali-İmran” surəsinin 7-ci ayəsində “təvil” – “bənzərlik”dən istiqamət alaraq, əsas ünsür (möhkəm ayə) ilə onu izah edən (mütəşabih – ona bənzər) ünsürü tapıb, izaha (Uca Allahın murad etdiyi mənaya) çatmaq olduğu ortaya çıxır. Yəni ayənin təvili üçün bənzərlikdən istiqamətlənərək, əsas (möhkəm ayə) və oxşar – izahedicisi (mütəşabih ayə) ayələri tapmaq lazımdır. Bu yol da bizi ayələrin əsl mənalarına gətirib çıxarır.

Nəticədə deyə bilərik ki, məqalədə tədqiq edilən terminlərə Quranın verdiyi məna ilə İslam alimlərinin gətirdikləri anlam arasında fərqlilik və uyğunsuzluq nəzərə çarpır.

Ədəbiyyat

- Aslan, Ömər. (2008). “Təfsir Üsulu”. Bakı: Nurlar. (214 s.).
- Cerrahoğlu, İsmail. (1968). “Kuran tefsirinin doğuşu və buna hız verən amillər”. Ankara: Ankara Universitesi Basımevi. (198 s.).
- Cerrahoğlu, İsmail. (2007). “Tefsir usulü”. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. (352 s.).

Cövhəri, Əbu Nəsr İsmail ibn Həmməd. (2009/1430). "əs-Sihah". Qahirə: Dar əl-hədis. (1287 s.).

Əbu Übəydə, Mamər ibn əl-Müsənnə. (1954/1374). "Məcəzu əl-Quran". Misir: Nəşr edən: Muhamməd Sarimi Əmin əl-Xancı. c. 1. (424 s.).

Əhməd Xəlil, əs-Seyyid. (1954/1373). "Nəşətu ət-Təfsir fi əl-Kutubi əl-Muqaddəsə və əl-Quran". İskəndəriyyə: nəşr edən-əl-Vəkalətu əs-Səqafiyə bil-İskəndəriyyə. (101 s.).

Əl-İsfahani, Rağib. (tarixsiz). "əl-Mufrədat fi ğaribi əl-Quran". Beyrut: Dar əl-Mərifə. (556 s.).

Əzhəri, Əbu Mənsur Muhamməd ibn ibn Əhməd. (1964-1384). "Təhzibu əl-Luğa". Beyrut: Dar əl-Misriyyə lit-təlif və ət-tərcəmə. c.12. (460+10).

Fərra, Əbu Zəkəriyyə Yəhya ibn Ziyad. (1955-1374). "Məani əl-Quran". Qahirə: Mətbəətu dar əl-Kutubi əl-Misriyyə. c.1. (509 s.).

Firuzabadi, Əbu Tahir Məcduddin Muhamməd ibn Yaqub ibn Muhamməd. (1996/1416). "Bəsairu zəvi ət-Təmyiz fi Lətaifi əl-Kitəbi əl-Aziz". Qahirə: c.2. (578 s.).

Həbibov, Aslan. (2008). " Quran təfsirində iki kəlmə: Təvil və Təfsir". Bakı: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, Filologiya məsələləri. №7, (430-440).

İşicik, Yusuf. (2002). "Kuranda iki kavram:Tevil ve mütəşabih". S.Ü.F.İ. Dergisi. №13. (15-34).

İşicik, Yusuf.(1997). "Kurani anlamada temel bir problem (Tevil)". İstanbul: Esra yayınları. (103 s.).

İbn Faris, Əhməd ibn Faris ibn Zəkəriyyə əl-Qəzvini ər-Razi. (1979-1399). "Mucəmu Məqayisi əl-Luğa". Y. y., Dar əl-Fikr c.1. (519 s.).

İbn Faris, Əhməd ibn Faris ibn Zəkəriyyə əl-Qəzvini ər-Razi. (1979-1399). "Mucəmu Məqayisi əl-Luğa". Y. y., Dar əl-Fikr c.3. (487 s.).

İbn Faris, Əhməd ibn Faris ibn Zəkəriyyə əl-Qəzvini ər-Razi. (1979-1399). "Mucəmu Məqayisi əl-Luğa". Y. y., Dar əl-Fikr c.4. (515 s.).

İbn Mənzur, Cəmaləddin ibn Mukərrəm.(tarixsiz). "Lisən əl-Arab". Qahirə: Dar əl-Məarif. c.1 (1-740); c.3 (1471-2174); c.4 (2175-3202); c.5 (3203-4218)

Kuran Yolu Türkçe meal ve Tefsir. (2020). Hayreddin Karaman, Mustafa Çağrıçı, İbrahim Kafi Dönməz, Sadrettin Gümüş. Ankara:

Diyanet İşleri Başkanlığı yayımları. c.1 (1-747); c.2 (1-767); c.3 (1-760); c.4 (1-799); c.5 (1-792).

Qurani-Kərim və Azərbaycan dilinə tərcüməsi. (2022). Tərc. Ziya Bünyadov və Vasim Məmmədəliyev. Bakı: Nurlar. XXI nəşr (613).

Maturidi, Əbu Mənsur Mümməd ibn Mümməd. (2004/1425). "Təvilatü Əhli əs-Sunnə". Beyrut: Muəssəsətu ər-Risələti nəşirun. c.1. (535 s.).

Öztürk, Mustafa. (2001) "Tefsir-Tevil qarşıtlığının tarixsel və Epistemoloji Kökeni". Ankara: İslam Araşdırmaları Dergisi. c. 14. sayı: 1, (s. 77-89).

Tufi, Nəcmuddin Süleyman ibn Abdu əl-Qavi ibn Abdi əl-Kərim əs-Sarsari. (1989-1409). "əl-lksir fi İlmi ət-Təfsir". Beyrut: Dar əl-Övzai bi əd-Dauhə. (395 s.).

Zəbidi, Mümməd əl-Murtaza ibn Mümməd əl-Hüseyni. (1974/1394). "Tacu əl-Arus". Kuveyt: Mətbəətu hukumətu əl-Kuveyt. , c.13. (502 s.)

Zəhəbi, Muhəmməd Hüseyn. (tarixsiz). "ət-Təfsir və əl-Mufəssirun". Qahirə: Məktəbətü Vəhbə. c.1. (348 s.)

Zəməxşəri, Əbu əl-Qasım Mahmud ibn Âmr ibn Əhməd. (1998-1419). "Əsəsu əl-Bələğə". Beyrut: Dar əl-Kutubi əl-İlmiyyə. c.1. (720 s.)

Zəməxşəri, Əbu əl-Qasım Mahmud ibn Âmr ibn Əhməd. (1998-1419). "Əsəsu əl-Bələğə". Beyrut: Dar əl-Kutubi əl-İlmiyyə. c. 2. (669 s.)

Zərkeşi, Bədrüddin Mümməd ibn Abdullah. (1990-1410). "əl-Burhan fi Ulumi əl-Quran". Beyrut: Dar əl-Mərifə. c.2. (526 s.)